

2

1962

1962

Underudvalg 5.

Kirkerummet og dets funktion

til og med den efterconstantinske periode.

Johannes Exner.

1. DE HEDENSKE RELIGIONERS KULTRUM. (fig. 1.).

De vigtigste karakteristika ved den hedenske religion, hvilken civilisation den end tilhører - men i særdeleshed ved den orientalske hedningereligion, samt den græsk-romerske, der vedvarende har haft indflydelse på kristendommen, er følgende: (André Biéler: Liturgi og arkitektur)

- 1) Den ærede Guds tilstedeværelse blandt menneskene gøres identisk med gudens materielle symbol på et givet sted. Dette symbol har sædvanligvis form af en statue eller et billede.
- 2) Stedet, hvor symbolet står, bliver helligt, et konkret sted, hvortil man forbinder gudens tilstedeværelse. Dette sted er sædvanligvis afgrænset i form af en helligdom eller en del deraf. Gudens tilstedeværelse er altså ikke alene knyttet til statuen eller billedet, men også til det tempel, hvori dette står, således at dette også bliver betragtet som helligt.
- 3) De troendes forbindelse med den gud, hvis samfund de søger til, er almindeligvis ikke mulig på en direkte måde. Den kræver bistand fra en privilegeret og indviet kaste: præstestanden.

Præsterne kommer i forbindelse med guden ved hjælp af ritualer og ofre. Disse hellige handlinger ledsages af en vis liturgisk pomp og pragt, som giver den lokale kunst, indenfor den bildende kunst og musikken, rig lejlighed til at komme til udtryk og til at udvikle sig.

For at komme i forbindelse med den gud, han tror på, har den almindelige mand altså brug for sin præstestands mægling. Der dannes en klasse, der står langt over resten af samfundets medlemmer, og som af disse modtager en del sociale kendetegn (æresbevisninger, reserverede pladser, klædninger). Denne præstestand er en hel orden.

Den arkitektoniske plan over et hedensk tempel har altså sædvanligvis og i overensstemmelse med de tre ovenfor nævnte funktioner, følgende tre karakteristika:

Det indeholder: (fig. 1.)

- 1) Et helligt sted, eller rettere sagt en helligdom, hvor den ærede guds tilstedeværelse er sikret, og hvis åndelige eksistens

- kommer til udtryk i dens materielle symbol, dens statue, C.
- 2) Et sted, hvor ritualerne udføres, og hvortil kun præsterne har adgang, mens de er i forbindelse med den anerkendte gud, B.
 - 3) Et offentligt sted til resten af menigheden, hvis forbindelse med guden kun kan oprettes ved præstestandens mægling, A.

2. DEN JØDISKE RELIGIONS TEMPEL OG SYNAGOGE.

Sammenlignet med de hedenske religioner er det mest karakteristiske træk i jødedommen dette, at den troende aldrig befinder sig ansigt til ansigt med en kendelig guddommelig person, som mere eller mindre kan repræsenteres ved et billede eller en statue.

Gud kan ikke repræsenteres under nogen som helst form. Ingen kan se ham og leve.

Dette vil ikke sige, at Gud skulle være en abstraktion. Han nærmer sig tværtimod mennesket på en meget mærkbar måde, men altid med et menneskeligt mellemlid, til hvem han henvender nogle umiddelbare og uimodståelige ord.

Gud træder til ved sit ord, som på kraftfuld måde er aktivt, som skaber, forvandler, genskaber og sætter alt det i bevægelse, som han nævner. (Gud taler med Moses ansigt til ansigt, Gud taler til Elias. Profeterne og patriarkerne hører lyden af hans ord uden at opdage noget ansigt; de hører kun en stemme.)

Især i den periode, der ligger nærmest kristendommen, foregår gudstjenesten hos israeliterne i to slags helligdomme: templet i Jerusalem og synagogerne.

Templet (fig. 2) har bevaret det karakteristiske ydre fra de hedenske templer. Det indeholder:

- 1) Et Allerhelligste, C, (opr. en fuldstændig kubus, symbolet på den guddommelige fuldkommenhed), bolig for den usynlige Gud, som er til stede gennem sin lov (Lovens Tavler, indeholdt i Arken). Ingen statue kan repræsentere ham. Efter Arkens ødelæggelse er dette sted fuldstændig tomt.
- 2) Et helligt sted, B, hvortil kun præstestanden har adgang, og

som indeholder et alter eller et bord til skuebrød, en kandela-ber (måske lo) og muligvis et røgelsesalter.

- 3) En forgård til folket, A, med alteret, E, til brændofrene og, måske opr. kobberhavet, D, og lo kærre, som tjente til de troendes renselse. F er indgangen til præsternes boliger.

Offerstedet til den levende Gud findes kun på eet sted, nemlig i templet i Jerusalem, hvor der bliver afholdt gudstjeneste af præster udgået af præstestammen.

Imidlertid er Guds tilstedeværelse aldrig begrænset til templet, han kan aldrig lukkes inde i dette tempels allerhelligste. Når Gud tilkendegiver sin nærværelse i jødernes tempel, er han aldrig synlig hverken i tabernaklet eller i templet i Jerusalem.

Men Guds ånd kan mødes overalt. Han er tilstede midt iblandt forsamlingen af verdslige, der lytter til hans ord i profeternes vidnesbyrd, og som beder til ham.

Synagogen er samlingssted for denne menighed af lægmænd.

Synagogen (fig. 3).

- 1) Den indeholder en slags tribune, C, hævet midt i forsamlingen. Herfra læses eller fortolkes skriften af en hvilken som helst af forsamlingen. Den troende menighed sidder ned i skibet B. Under bønner rejser den sig med ansigtet vendt mod Jerusalem. Der var måske en apsis, reserveret de gamle. De ældstes funktion forlæned dem ikke med noget som helst præste-privilegium over for de andre medlemmer af menigheden, alle er åndeligt lige. Indgangen A har ingen liturgisk funktion.
- 2) Der er ikke noget sted, der tilkendegiver Guds tilstedeværelse. Han kommer i forbindelse med menigheden gennem vidnesbyrdet om sine ord, indeholdte i Skriften, og ved bønner.
- 3) Der er ikke, i denne religion, en privilegeret præstestand, som folket har brug for for at komme i forbindelse med Gud. Der er en orden og ceremonimestre, men enhver troende af hankøn kan tage ordet for at tolke Skriften. Man husker, at Jesus lærte i synagogerne. Efter hans død kommer de kristne i synagogerne og optages af vigtige diskussioner efter Lovens og Profeternes skrifter. Den frie dagligdags samtale mellem de troende, der

lytter til Guds ord, er en liturgisk handling, der er vigtig for religionen. En gruppe på lo troende er nok til at danne en synagoge.

Man må bemærke, i forhold til de to foregående overleveringer, følgende karakteristika:

- 1) Intet Allerhelligste, hvor guddommen residerede.
- 2) Ingen åndeligt privilegeret præstestand.
- 3) Intet helligt sted, reserveret præstestanden.
- 4) De troendes indtræden i forsamlingen i skibet omkring dets midtpunkt: pulten, hvorfra Guds ord høres.
- 5) Åndelig lighed for alle medlemmer af menigheden, med hvem Gud direkte og uden præsters mægling kommer i forbindelse ved sine profeters ord.

3. DEN APOSTOLSKE MENIGHEDS GUDSTJENESTE OG RUM.

Kristus selv omtalte ikke, hvordan en kirke skulle være. Han viste respekt for synagogen, gik i den efter sædvane, men han forsøgte ikke at ændre den. Langt mindre søgte han at skabe et kirkerum med henblik på sin egen læres udbredelse. Han har sagt: "hvor to eller tre er samlet i mit navn, der er også jeg til stede". Det vigtigste er måden eller forudsætningerne, hvorunder man samles, og ikke stedet eller dets særlige udformning.

Det vil da også være forkert at forsøge på at tolke kristendommen ved hjælp af et bygningsværk. Det er en omvej, den er besværlig og vanskelig og kræver bagefter fortolkning. Det må være rigtigere, mere direkte og dermed også bedre at tolke den ved ord og gerning, sådan som det kan komme til udtryk i menneskelivet under Guds vejledning. Kristendommen må have mere med menneskelivet at gøre end med et bestemt rum. Kun hvor dette rum bliver en integrerende del af menneskelivet, er rummet legalt.

André Biéler påpeger kraftigt, at med kristendommens fremkomst opfører eksistensen af den synlige helligdom. Han siger: "Når Guds ord er blevet til kød, er det i Jesus fra Nazareth, at Gud bliver nærværende for menneskene, og det er i ham, guddommen giver sig til

kende og afsløres. Jesu Kristi nærværelse blandt menneskene betegner afslutningen og udelukkelsen af ethvert helligt sted, hvert helligt ritual og enhver mæglende præstestand mellem Gud og mennesker. Han er selv soningsofferet, agnus dei, præst, martyr og profet. Ved at opfylde dette genopretter og koncentrerer han i sin person alle helligdommens, templets og synagogens funktioner". Endvidere siger han, at "de troendes menighed, samlet i Guds navn, i sig selv er det nye tempel, ... Det er den kristne menighed, samlet ved Guds ord og nadverens sakramentale broderskab, i glæden over genopstandelsen, og i forventning om Kristi tilbagevenden, som danner Guds sande tempel, det eneste, det sande, med udelukkelse af alt andet. "Ved I ikke, at I er Guds tempel, og at Guds ånd bor i jer, Guds tempel er helligt, og I er dette tempel". 1. kor. 3,16".

Naturligvis holder de første kristne sammenkomster. Men for dem er stedet ligegyldigt. Derfor bryder de hverken med templet eller synagogen. De kommer der, så længe de kan, i håb om at kunne overbevise jøderne om den nye viden.

Ny testamente omtaler to former for sammenkomster. 1. ordgudstjenesten, 2. nadvergudstjenesten. (Skydsgaard, håndbog i kristendoms-kundskab bind VI).

Ordgudstjenesten. Kan være foregået dels i templet og dels i hjemmet.

Den inderlige samfølelse med det gamle Israel og den nye forpligtelse til mission over for folket, at forkynde det nye evangelium, gjorde templet, nærmere betegnet Salomons Søjlegang til det naturlige samlingssted for den første jødekristne menighed. Denne form for gudstjeneste har måske varet ved til templets ødelæggelse år 70.

Der synes ikke at herske tvivl om, at den jødiske synagogegudstjeneste har påvirket den kristne ordgudstjeneste stærkt. Begge indeholdt som væsentlige led skriftlæsning, bøn, prædiken og velsignelse. Herfra stammer den aronitiske velsignelse. De hebræiske ord Amen, Halleluja og Hosanna, som er kendte i den kristne liturgi, stammer fra den jødiske gudstjeneste i synagogen.

Skydsgaard giver flg. beskrivelse af gudstjenesten i Korinth (1. Kor. 14₂₆ ff.): Vi må tænke os en forsamling af meget jævne mennesker, slaver og små håndværkere, som er kommet fra byens fattige

kvarterer og de riges tjenerhuse. Rimeligvis har der været mange kvinder. Broget har forsamlingen været, når vi ser på dens store forskellighed i åndelig henseende. Der har været folk udrustet med usædvanlige erkendelsesgaver, med kundskabens nådegave. Der har været "fuldvoksne" kristne, der kunne forstå, når Paulus talte den kristne visdom. Der har været "umyndige", der endnu ikke kunne tale "fast føde". Dertil kom de lige nævnte, som helt eller delvis stod udenfor. Vi må endvidere regne med mennesker, der var meget religiøst bevægede, således som tilfældet var i den daværende hedensk-religiøse verden med dens mængde af kultforeninger, mysteriekulter, templer for forskellige guddomme o.s.v. Nu samles alle disse forskellige mennesker til en mærkelig, for os at se temmelig kaotisk gudstjeneste. Paulus ser sig i hvert fald beføjet til at formane dem til ro og sømmelig orden. "Gud er ikke forvirringens, men fredens Gud". Derfor: "lad alt ske sømmeligt og med orden". Hvad får vi nu at vide om denne gudstjeneste? "Når I kommer sammen, så har hver af jer en salme, eller en belæring, eller en åbenbaring, eller en tungetale, eller en udlægning, lad alt ske således, at det tjener til opbyggelse". Der tales altså om det, der skal fremføres: Salme, belæring, åbenbaring og tungetale. Men der tales ikke om noget rum. Vi må derfor forestille os, at dette rum har været ganske underordnet. Det har udelukkende været bestemt af, hvad man netop nu tilfældigvis havde ved hånden.

Den anden gudstjenesteform, nadvergudstjenesten, har også fundet sted i hjemmene. Her var der kun adgang for de døbte og de troende. Nadveren, eller her Brødets brydelse har været forbundet med et virkeligt måltid, Agapen, som imidlertid senere forsvandt, efter at det havde taget overhånd. Nadveren var her et glædesmåltid. Det er først Paulus, som senere gør det til et "Sakramente", hvor Jesu død og nydelsen af hans legeme og blod bliver det væsentlige. Paulus opfatter nadveren som en fortsættelse af det sidste måltid Skærtorsdags aften, dette skal have ligget den første menighed ganske fjernt.

I Ap. Gern. 20,6-9 fortælles om en gudstjeneste med brødets brydelse, som foregår i et privat hus på 3. sal, hvor Paulus talte så længe, at en ung mand i vindueskarmen faldt i søvn og styrtede ud ad vinduet.

4. DEN EFTERAPOSTOLSKE TID.

Fra ny testamente og fremover er der ikke en klar eentydig udvikling af gudstjenesten at spore. Der var stor frihed hos de forskellige menigheder til at udforme deres gudstjeneste. Fælles for dem er, at de antager mere ordnede former. Gudstjenesten ledes af bestemt valgte personer, presbytere eller biskopper. Udviklingen går stadig i retning af større og rigere liturgi. De to gudstjenester Nadvergudstjenesten og Ordgudstjenesten slås sammen til een, der finder sted søndag.

Justin martyr giver ca. år 140 en beskrivelse af en gudstjeneste, som jeg her gengiver skematisk:

- Skriftlæsning. Oplæsning af evangelierne eller gl. testaments profetier. Oplæsningen varer, til menigheden er samlet, eller som tiden tillader det.
- Formaningstale. Holdes af forstanderen.
- Kirkebøn. Menigheden rejser sig. Lovprisning af gud, bøn om syndsforladelse og helligelse, om fred og beskyttelse mod alle fjender, forbøn for alle i nød og for øvrigheden og alle fjender.
- Alle ikke døbte sendes bort.
- Broderkysset. Efterfølger syndsbe kendelse og bilæggelse af indbyrdes stridigheder.
- Brød og vin og vand frembæres af menigheden.
- Eucharistibønnen. Fri bøn af forstanderen, hvori han frembringer taksigelser over alle skabelsens velgerninger, og for forløsning i Kristus, som nu levende anskueliggøres i det måltid, der forestår. Måske fremsiges indstiftelsesordene her. Menigheden svarer amen.
- Nadverelementerne uddeles. Diakonerne bærer nadverelementerne rundt til menigheden, og efter gudstjenesten bringes de til de syge.
- Af de gaver, som menigheden under gudstjenesten har overgivet til forstanderen, uddeles der til de fattige.

Heller ikke på dette tidspunkt har det været mig muligt at finde frem til kilder, som kan fortælle meget om de rum, hvori disse gudstjenester blev holdt. Kun indirekte kan man gisne om, at den fastere form for gudstjenesten har affødt visse ordnende møbleringsmæssige dispositioner. Det er f. eks. nærliggende, at forstanderen, som indtager en ledende stilling under gudstjenesten, har haft en synlig og bestemt plads. Det er også tænkeligt, at fremlæggelsen af menighedens gaver er sket på et bestemt sted, under opsyn af forstanderen, evt. på et bord foran ham. Menigheden har siddet ned, muligvis på gulvet.

Den romerske biskop Hippolyt skildrer nadverfejringen år 200; som af Hans Lietzmann menes at være det fælles grundlag for både den romerske og græske messe.

Nadveren indledes med:

Præfation	Forord, der udføres som vekselsang mellem biskop og menighed: B: Herren være med eder M: Og med din ånd B: Opløft hjerterne M: Vi opløfter dem til Herren B: Lad os takke Herren M: Det er værdigt og ret
Eucharistibøn	B: Vi takker dig o.s.v. Taksigelsesbønnen fører direkte over i indstiftelsesordene.
Anamnese	Ihukommelsen af Jesu død og opstandelse.
Epiklese	Efter at menigheden har ofret brødet og vinen til Gud, beder den, at han vil sende sin Helligånd ned over dette offer, så at de, der spiser deraf, må få Helligånden og styrkes i troen og sandheden og således love og prise Gud.

Fra denne tid 200-300 kendes den første daterede kirke. Den er ikke romersk, men fundet ved udgravning i Lilleasien i Dura-Europos. Dens alder sættes til år 232 eller 233. Det var et bygningskompleks formet som et almindeligt privathus, et firfløjet anlæg om en atri-

umgård. Forsamlingsbygningens kristne karakter kan fastslås ved nogle interessante vægmalerier med kristne motiver. Huset er i to etager, der er intet som minder om det ellers almindeligt opfattede oldkristne planskema.

(fig. 4) Man kommer ind fra indgangsvestibulen, A, til atriet, B, hvorfra der er adgang til forsamlingsalen, C, som har en forhøjning, til spisesalen, D, for nadveren, og til baptisteriet, E.

De forskellige dele af kulden er klart adskilte. Man højtideligholder dem i forskellige lokaliteter.

Man konstaterer allerede en tendens til helliggørelse af de fysiske steder, genoptaget fra jødedommen og hedenskabet.

Fra slutningen af samme tidsrum, altså ca. år 300, kendes nogle bygningsrester under S. Giovanni og under S. Silvestro i Rom.

Planen af den ene, titulus Aequitii, (under S. Silvestro) har også mindelser om et privathus, dog mangler den åbne gård, som fandtes i Dura.

Interessant er menighedshuset fra Salonae, Vestbalkan, ca. år 300, en såkaldt salkirke (fig. 5). Dette forsamlingsrum er et omdannet privathus. Grundplanen viser et forsamlingsrum, Oratorium, uden apsis, men med halvrund, fritstående præstebænk i den ene ende. I denne salkirke kunne jeg forestille mig Hippolyts gudstjeneste udfolde sig. De er tidsmæssigt ikke langt fra hinanden. Kirkerummet er eet rum, men er opdelt i to dele, den ene til menigheden, den anden del, med clerusbænken, til præbyterne. Dette rum er omtrent østvendt, hvilket ikke gælder forsamlingsalen i Dura, som nærmest er vestvendt..

Vi ser altså, at samtidig med, at gudstjenesten antager en fastere form, hos Hippolyt endda med en liturgi, som vi genfinder den dag i dag, kan vi ikke finde helt selvstændige bygninger, udelukkende opført til gudstjenestebrug, men man har taget til takke med at indrette eller ombygge almindelige beboelseshuse, først og fremmest med det formål at fremskaffe en stor sal, hvor den ene ende møbleringsmæssigt skiller sig ud som et område, hvor særlig gudstjenestelederne befinder sig, mens den øvrige del fortrinsvis benyttes af menigheden. I Dura antydes muligheden af et alterlignende møbel, og i Aequitii har man kunnet konstatere en halvrund clerusbænk.

5. DEN CONSTANTINSKE PERIODES KULTRUM.

Det er vigtigt her at korrigere udtrykket "basilika", idet det ikke alene dækker, hvad man normalt forstår ved basilika, men også omfatter helt andre bygningsformer.

Dette påviser Ejnar Dyggve ved forsamlingsbygningen i ~~Salonae~~ (fig. 5) Vestbalkan, i Parenzo. Den har oprindeligt bestået af en enkel rektangulær sal, der findes ingen åben gård. Den har intet til fælles med privathuset. Det er ikke nogen ombygning, men en nybygning. Det interessanteste ved denne "kirke" er, at den på sit gulv i en mosaik benævnes ved "Basilika". Med denne indskrift in situ har vi bevis for, at udtrykket "Basilika" også dækker andre former, end den normalt kendte. Den kan være eenskibet eller flerskibet, den kan være rund eller firkantet, den kan være overdækket eller uden tag.

Herefter benævner Dyggve den kendte og knæsatte basilika for "Normal-basilika".

Efter disse fornuftige kirkebygninger og vel også endnu temmelig fornuftige gudstjenester sker der noget efter min mening alvorligt med kirkebygningen og gudstjenesten og dens liturgi. Det hele påvirkes alvorligt af hedenskabet. Denne påvirkning sker særligt på Constantins tid. Den går kirken så stærkt i blodet, at den ikke på noget tidspunkt senere - hvad det bygningsmæssige angår, - formår at frigøre sig. Om det er heldigt eller uheldigt skal være usagt. Men konsekvensen er den, at vi den dag i dag næsten udelukkende kan præsentere normalbasilikale plantyper, som i sin oprindelige idé rummer en topolet liturgi, med en tilbedende forsamling og et synligt objekt, som modtager dennes hyldest.

Dette skyldes særlig to ting. Den ene er gravkultens indflydelse og den anden Kejserkultens.

Dyggves undersøgelser er her så epokegørende interessante, at jeg må gå nærmere ind på dem, og for mig er de væsentlige, fordi de er med til at bekræfte den ovenfor fremførte påstand.

Fra 300-tallet står de oldkristne kultbygninger i relation til gravene. Enhver kristen grav i denne tid er et sted for udøvelsen af kultisk handling, som iøvrigt har kunnet opleves i Jugoslavien indtil vore dage. Denne gravkult har haft afgørende betydning for kult-

bygningen. I sit skrift "Dødekult, Kejserkult og Basilika" siger Dyggve: "I oldkristne bygninger med sepulkrale formål finder liturgiske handlinger sted ligeså fuldt som i bygninger for menighedsgudstjeneste". De arkæologiske fund i Salonae viser, at der ved tiden for reliquiekultens opblomstring sker en ændring af bykirker-nes indretning, idet der indføres siddebænke langs væggene i lighed med, hvad der fandtes i de coementrale kultbygninger. Gravkultriterne krævede, at deltagerne skulle sidde ned. Slægtskabet mellem gravkultbygningen og menighedskirken bekræftes ved, at man under Kejser Valerians kristenforfølgelse år 257 forbyder liturgiske sammenkomster, såvel i gravbygningsanlæg som i menighedskirker. Dødekultens indflydelse på kirkebygningen fremgår af fig. 6 hentet fra Dyggve.

- a: fritstående memoria med kultgrav
- b: salkirke med fritstående clerusbæk
- a+b: disse elementer forenede.

Salkirken er gravløs og uden apsis, men med fritstående clerusbæk (som førnævnte salkirke Aequitii). Den gravløse kirke og kirken med kultgrav er to typer med helt forskelligt disponeret kultisk indretning.

Indførelsen af kultgraven i den tidligere gravløse kirkebygning får afgørende indvirkning på bemaets ("Korets") arkitektoniske afslutning, som fra nu af går over til at være apsidal. Apsiskirken bliver som bygningstype den altbesejrende i den tid, man fra kirkens side fordrer kultgraven som en liturgisk bestanddel af alterpladsen. Eksempler på den i fig. 6 viste udvikling kendes fra nogle salotanske memorier, hvor disse er blevet ombygget, således at den halvrunde apsis senere er incorporeret i et normalt basilikalt anlæg (fig. 7). Fra samme tid og på lignende vis findes basilikale planer med tværskib, hvor "tværskibet" oprindeligt sammen med memoriets apsidale form har udgjort en helhed. Dyggve summerer det således; Den almindelige opblomstring og udbredelse af det store normalbasilikale, apsidale kirkerum hænger sammen med liturgisk dispositionelle forhold, som betinges af kultgraven, og som stærkt influerer på retningslinierne for selve den arkitektoniske udformning. I tid sammenfalder denne opblomstring med den kirkehistorisk afgørende periode, hvor kultgraven bliver obligatorisk og - som en konsekvent

afslutning på en lang allerede i herosdyrkelsen forbudt udvikling - et centralt punkt i den organiserede oldkirkes liturgi.

Også fra kejserkulten og dennes hyldestsal har den kristne kirke og liturgi hentet væsentlige dele af deres udformning.

Forskeren Andreas Alföldi sagde i 1934: "Kejserens person er en gud, følgelig er hans bolig et tempel". Det er også af andre blevet påvist, at kejseren var genstand for stor kultus båret af en rig og udviklet liturgi, som stod i nøje sammenhæng med hyldestsalens form og paladsets rumafsnit. Lighederne mellem Kejserkulten og den kristne kult var stor. Den kristne kult lånte mange ting hjem fra den hedenske, som stadig eksisterer. Om kejser Augustus (31 f. - 14 e.Kr.) sagdes det, at kejseren antoges at komme til syne som en gud, der er sendt fra himmelen for at frelse verden, og som efter fuldbragt gerning vender tilbage til de himmelske boliger. Kejseren kaldes Dominus noster og Dominus Deus. Det er interessant, at Kristus kaldes imperator. Lighederne er slående.

Constantin tog skiftende navn efter guderne, kaldte sig bl.a. Moses og senere Kristus, da kristendommen støttet af ham sejrede. Sammen med gudsbegrebet antog kejseren attributter fra gudssymbolikken: gudetrone med baldakin, gudedragt, globus, scepter, krans og nimbus (glorie). Man rejste ham andre steder med hans billede på, ofrede slagtofre, røg- og lysofre. Hans ankomst til en by fejredes ved en glædesfest, som kaldtes advent, samme betegnelse som den kirkelige glædesfest over Kristi komme.

Et møntbillede af Constantin II (337-40), en kristen kejser, viser kejseren på sin trone med skammel, bag hovedet en nimbus, højre hånd er løftet og indtager en velsignelsesgestus. En stilling, som man senere ser Kristus afbildet i. En parallellisering mellem den tronende kejserinde Galla Placidia og en hundrede år senere Ravenna-mosaik af Maria viser hvorledes de kristne udstyrer deres hellige med kejserkultens liturgiske attributter, inventar og skrud. Kejserina Valeria Fausta, Constantins ægtefælle, ses på en guldmedaillon, tronende med en glorie om hovedet og barnet på skødet. Her har vi: kejsermoder = Guds Moder.

På et mosaikbillede i S. Vitale i Ravenna, forestillende den gloriesmykkede Kejserinde Theodora, finder man de hellige tre konger, på kejserindens kappe, som hyldestbærere til Guds Moder.

Samtidig i S. Apollinare Nuovo, Ravenna, ser man Maria som den troende Guds Moder med barnet på skødet og til venstre de hellige tre konger frembærende deres hyldest.

En tilsvarende analogi påviser Dyggve imellem Kejserens palads og hyldestsal, den gudeblevnes bolig og den oldkristne kirkebygning. Ved en genial tydning af den såkaldte Palatiummosaik i Ravenna i Theoderiks kirke i S. Apollinare Nuovo påviser han glorifikationsgavlens (Triumfgavlens) betydning som forherligende liturgisk baggrund for Kejser Theoderik. Der er en direkte udvikling fra denne glorifikationsgavl, som danner hyldestramme om kejseren til det oldkristne templon og korbue (den såkaldte triumfbue) ved alterpladsen.

I paladset gav glorifikationsgavlen adgang til tronsalen. Fig. 8 viser en rekonstrueret plan af en tronsal eller audienssal fra paladset i Konstantinobel. Efter Dyggve: "Grundplanen ligner en oldkristen normalbasilika. Den er treskibet med gallerier. Den har et forhøjet bema med kiborion og med et templon, der bærer vela. I korrundingen findes en række stole i lighed med clerusbænkene. Men i kiborieets søjlebårne lag i apsidens midte og bag dets forhæng findes intet alter, men derimod, som forherligelse i højeste potens af kejseren, den kejserlige stol".

Ligesåvel som der er stor parallellitet mellem kejserpaladsets arkitektoniske ramme og kirkens, gælder dette også det liturgisk foreskrevne sceneri i salen. "Kejseren opholder sig i matatoriet, det lukkede rum ved siden af koret, således som præsten gør det i basilikaens diakonikon. Han lader sig iføre sit guldstukne og ædelstensprydede ornat og anbringer sig derfor på den ophøjede trone under kiboriets baldakin og bag templons forhæng, medens de foreskrevne akklamationer lyder fra forsamlingen foran forhængene. Han er omgivet af hofsinder og hierachi, der tager plads på de privilegerede sæder i koret. Også heri ses en lighed med kirken, hvor det var foreholdt de særligt privilegerede at komme indenfor alterpladsens skranker og forhæng, og hvor biskoppen, som den øverste, tog plads, omgivet af sine presbyttere. Når de audienssøgende rangs personer fik tegn til at træde ind i audienssalen, intonerede orglet en brusende hymne. Forhænget for kejseren blev trukket til side, de indtrædende faldt på knæ, og kejseren uddelte benediction med hævede fingre, mod midten, derefter til højre og sidst til

venstre. Hyldestråb, hymner og lovsange priste kejserguden. Dette sceneri, hvor ceremoniellets kulmination er den højtidsfulde dyrkelse af kejseren som guddom, lader os forstå betydningen af den autoriserede betegnelse palatium sacrum for den del af paladset, der var forbeholdt kejseren, og lader os endvidere forstå, hvorfor det var her, i denne magtarkitektur med dens talende formsprog og hele liturgiske apparat, der imponerede den udenforstående indtil forvirring, at kirken som magtinstitution måtte tage sine forbilleder".

Det er nærliggende at sammenligne denne scene og dette klimax, som Dyggve her beskriver, med det klimax, der sker i den katolske kirkes liturgi, hvor præsten under konsecrationen fremviser brødet og vinen til andagtsfuld tilbedelse for menigheden, som er faldet på knæ. I den luthersk evangeliske folkekirke sporer vi resterne af det samme i det øjeblik præsten løfter kalk og disk med Jesu Kristi legems-symboler og fremsiger indstiftelsesordene for menigheden, som i hyldest har rejst sig op.

På baggrund af denne scene i kejserpaladsets sacra aula, som Dyggve her beskriver, må jeg give ham ret i, at sceneriet i Johannes åbenbaring bliver nok så anskueligt:

"Og se en trone stod på himlen, og en sad på tronen, og han, som sad, var at se til ligesom Jaspis - og Sardersten, og en regnbue var trindt om tronen at se til ligesom smaragd. Og trindt om tronen så jeg fireogtyve troner, og på tronerne så jeg fireogtyve ældste iførte hvide klæder og med guldkranse på deres hoveder og foran tronen brænde syv ildfakler ... og foran tronen er som et glarhav, der ligner krystal, og midt for tronen og rundt om tronen er der fire væsner og uden afladelse dag og nat sige de: hellig, hellig, hellig er herren, gud den almægtige, han som var og som er og som kommer. Og når væsnerne give pris og ære og taksigelse til ham som sidde på tronen, han som lever i evighedernes evigheder, falde de fireogtyve ældste ned for ham, som sidde på tronen og tilbede ham".

Det vil her være forkert ikke også at fremdrage afsnittet i bogen "Avla Sacra Avla Sancta", hvor Dyggve tyder de to langvægsmosaikker i S. Apolinare Nuovo. Han fremsætter dem som en illustration til noget, der på engang vedrører den arkitektoniske ramme og liturgi, både form og indhold, både paladsets aula og paladsceremoniellet

og kirkens aula og kirkens ceremoniel.

Mosaikbillederne tydes i almindelighed af andre som en procession af martyrer, der udgår fra byporten i Classe og fra byporten i Ravenna.

Længst ude til højre bringer de hellig tre konger gaver til den nyfødte. Kongerne er tydeligt nok i stærk bevægelse fremad. Derimod er det bemærkelsesværdigt, at martyrskikkelserne indtager stillestående stillinger.

Dyggve tyder den således: (fig. 9) Han opfatter scenen med de hellig tre konger som fremstillingens kerne. Maria sidder på højsædet som himmeldronning, flankeret af sin livvagt. Barnet sidder på skødet, men ikke naturligt som et barn, men tronende som herskeren, der modtager hyldest. Om lidt vil de tre konger kaste sig ned med deres fremstrakte gaver. "Det er", siger Dyggve, "en almindeligt forekommende situation i en tronsal, en officiel modtagelse - her i en himmelsk regia - som figurerne i mosaikken samlet deltager i. De to stående martyrrækker er hofsetaten, hoffets damer og herrer, som deltager i hyldesten af regenten. I åbenbaringen svarer disse hvidklædte martyrer til de omtalte ældste iført hvide klæder".

For Dyggve er det væsentligt at iagttage, at det kirkelige hierachi, som var i færd med at forvandle evangeliekirken til en magtkirke fra III årh. og fremefter, nåede til en stadig klarere forståelse for, at det ved konstruktive lån fra paladsets verden ville være muligt at overføre et almentgyldigt autoritetspræg til kirken, et autoritetspræg, som det senantike samfund fandt naturligt og var indstillet på at bøje sig for i ærefrygt og underkastelse.

I og med disse overtagelser af den hedenske liturgi og kultbygning er det mig vanskeligt at afgøre, om det var den kristne kirke, der var psykologisk snedig eller om den hedenske kultus var kristendommen for stærk.

Dyggves dybtgående undersøgelser sammenholdt med de kirkehistoriske kendsgerninger, som bl.a. kan studeres i Holmquists kirkehistorie, fortæller mig, at vor kirketype er hedensk påvirket. Sagt med andre ord: det rektangulære basilikale og apsidale kultrum med glorificationsgavl og kiborium, og som vi finder repræsenteret i vore mest produktive kirkebyggeperioder, den romanske og den gotiske, men også i mange nyere kirker, stammer som type fra den heden-

ske kejserkult og fra gravkulten.

For mig at se er normalbasilikaen den mest fuldkomne plan, hvor det drejer sig om at etablere en topolet tilbedelsessituation - et tilbedelsesobjekt og en tilbedende skare. Det er et topolet rum, med en spænding mellem to punkter, hvoraf det ene er stationært og det andet i bevægelse. Dette rum er for mig at se i nøje overensstemmelse med den katolske kirke. Det må derfor iagttages med den allerstørste interesse, at den katolske kirke i vore dage ikke holder fast ved denne type.

Perioden fra den Constantinske tid og til reformationen viser en udbygning af det igangsatte og vækker i denne forbindelse ikke større interesse. Det kan blot siges, at den normalbasilikale plan holder sig og liturgien udvikles. Klimax i gudstjenesten kan ikke mere overværes af menigheden. Der bliver skilt af mellem menighedens plads og koret. Hvad der sker bag korgitteret kan ikke iagttages. Et isoleringslag mellem polerne er blevet anbragt. Spændingen er ikke mere så stærkt til stede, og der er mulighed for, at såvel liturgi som rumtype kan gå i forfald eller opløses.

Konsekvensen kommer i form af reformationen. Her sker en kraftig ændring på det gudstjenestelige og liturgiske område. En ændring som satte sig blivende spor. Det samme kan ikke siges om det rummæssige, ganske vist fremviste den efterreformatoriske tid nye plan typer og også konsekvente rumopfattelser, men de formåede ikke at slå igennem. Det blev stadig den normalbasilikaltpregede kirketype, der i mange år viste sig at være den foretrukne.

LITTERATURLISTE.

Bl.a.

Håndbog i Kristendomskundskab Bind VI.

Kirkehistorie, Hjalmar Holmquist. Bind I. anden omarbejdede udgave
ved Jens Nørregaard.

Ejnar Dyggve: Dødekult, Kejserkult og Basilika.

Ejnar Dyggve: Avla Sacra Avla Sancta.

FIG. 1. ZEUS-TEMPEL
OLYMPIA.

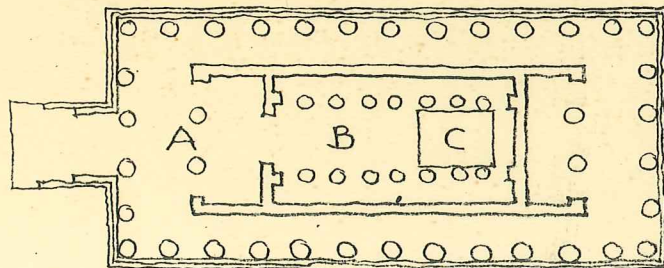

FIG. 2. JØDISKE TEMPEL
JERUSALEM

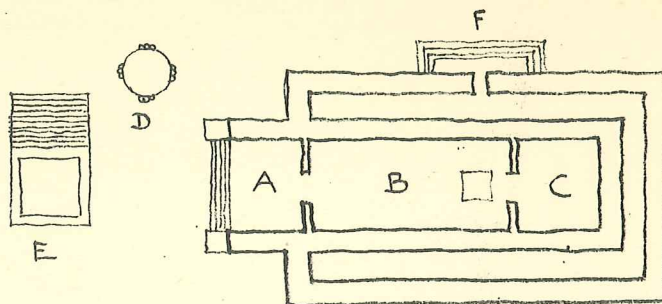

FIG. 3. ISRALITISK SYNAGOGGE.
REKONSTRUKTION ALEXANDRIA

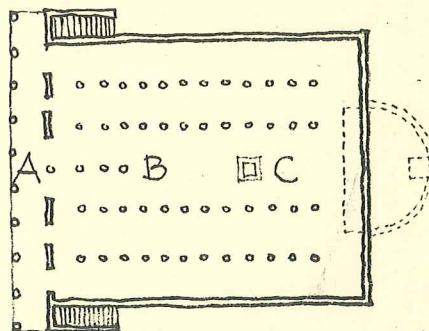

FIG. 4. FORSAMLINGSBYGNING
DURA-EUROPOS

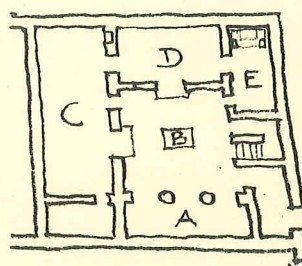

FIG. 5. ORATORIUM A
SALONAE.

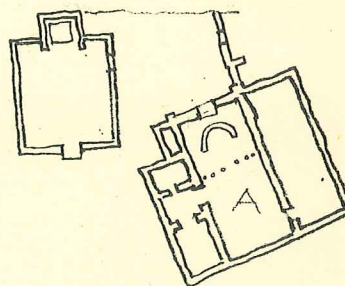

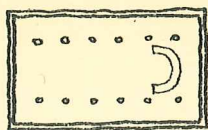
FIG 1 efter VILH. WANJSCHER.
FIG 2 OG 3 efter ANDRÉ BIÉLER
FIG 4 OG 5 efter E. DYGGVE.

FIG. 6. a = FRITSTÅENDE MEMORIA
MED KULTGRAV

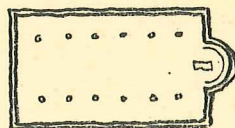

b = SALKIRKE MED FRIT-
STÅENDE CLERUSBÆNK.

b

a + b

a + b; DISSE ELEMENTER
FORENEDE

FIG. 7. SALONITANSKE MEMORIER
OMBYGGET TIL TRESKIBEDE.
KULTBYGNINGER MED BIBE-
HOLDELSE AF APSIDERNE.

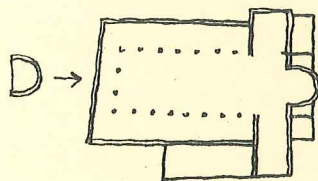
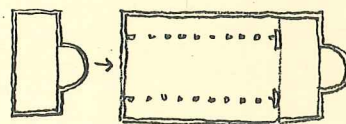
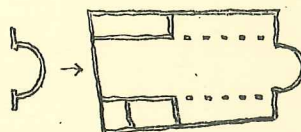

FIG. 8. REKONSTRUKTIONSFORSØG
AF KONSTANTIN D. STORES
TRONSAL MAGNAURA I
KONSTANTINOBEL.

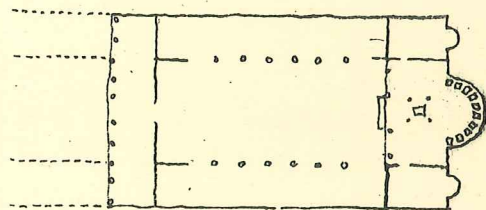

FIG 9. FORSLAG TIL TOLKNING
AF VÆGMOSAIKERNE I
S. APOLLINARE NUOVO I
RAVENNA.

